

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.344

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.21>

Дейнеко Олександра Олександрівна

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, Харків, Україна

orcid.org/0000-0002-3659-0861

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ У ДИСКУРСІ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ: ДОСВІД РЕЛЯЦІЙНО-АТРИБУТИВНОГО ПІДХОДУ

Тривалий час соціальна згуртованість як соціологічне поняття та соціальний феномен перебувало «у тіні» суміжних концептів: соціальної солідарності, соціальної інтеграції, соціального консенсусу. Активізація досліджень соціальної згуртованості у зв'язку з викликами глобалізованого світу та входженням цього поняття у дискурс соціальної політики актуалізує застосування різних методологічних стратегій соціологічної концептуалізації соціальної згуртованості. Метою даного дослідження є формування площин співвідношення (пошук схожого та відмінного) поняття «соціальна згуртованість» із суміжними концептами та визначення його унікальних властивостей. Методологічним орієнтиром дослідження є реляційно-атрибутивний підхід, що застосовується до аналізу понять «соціальна солідарність», «соціальний капітал», «соціальний консенсус», «соціальний порядок», «соціальна інтеграція», «соціальна інклюзія» як суміжних поняттям «соціальна згуртованість». Основними завданнями дослідження виступають: 1) ідентифікація змістовних зв'язків поняття «соціальна згуртованість» із суміжними поняттями; 2) визначення суміжних понять, що потребують розмежування із соціальною згуртованістю.

Дана розвідка засвідчує недоречність ототожнення змісту понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість», разом із тим і актуальність їхнього тісного зв'язку. Підкреслено обґрунтованість позиціонування соціальної згуртованості як діяльного «етапу» розвитку соціальної солідарності, в основі якої – системні внутрішньогрупові взаємодії. Запропоновано розглядати поняття «соціальний консенсус» у зв'язку із соціальною згуртованістю у двох площинах: в атрибутивному сенсі як її властивість (зокрема, ознак, які є «спільними» для членів групи: цілей, цінностей, практик); та реляційно – як характеристику нормативного порядку, в умовах якого соціальна згуртованість може конструюватися та відтворюватися. Зроблено висновок про те, що в межах несприятливих нормативних порядків соціальна солідарність та згуртованість можуть конструюватися субститутивно – у площині інших солідаритетів та діяльних вимірів. Наголошено, що не всі інтеграційні механізми гарантують появу соціальної згуртованості, а поняття «соціальна інтеграція» та «соціальна згуртованість» можуть бути охарактеризовані як процес і стан, інструмент і мета. Автор підсумовує про актуальність методологічної обережності у використанні концепту соціального капіталу як такого, що «економізує» та редукує зміст соціальної згуртованості. Доречним убачається і відхід від категорій «інклюзія/ексклюзія» як таких, що ідеологізують дискурс соціальної згуртованості, обмежуючи його лише одним з її можливих соціально-політичних режимів.

Ключові слова: соціальна згуртованість, соціальна солідарність, соціальний капітал, соціальна інтеграція, соціальний консенсус, соціальний порядок, соціальна інклюзія.

Вступ. Поняття «соціальна згуртованість» активно використовується не лише у закордонному науковому дискурсі, а й усе частіше постає як самостійна категорія державної

національної політики – «формування згуртованої держави у соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах», визначена як стратегічна ціль Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021–2027 рр. [1]. Це сприяє конструюванню та одночасному співіснуванню різних дискурсів соціальної згуртованості, в яких остання постає й як науковий концепт, й як напрям соціальної політики, й як повсякденнісне поняття, що активно використовується у щоденному житті. Така мультидискурсивність призводить до своєрідного «змішування» сенсів, якими наповнюється «соціальна згуртованість»¹, що проблематизує теоретичну концептуалізацію та емпіричну операціоналізацію.

Тривалий час концепт соціальної згуртованості перебував «у тіні» таких відомих соціологічних понять, як «соціальний консенсус» (О. Конт), «соціальна солідарність» (Е. Дюркгейм), «соціальна інтеграція» (Г. Спенсер, Т. Парсонс) тощо. У 30–50-х роках ХХ ст. згуртованість активно досліджувалася в межах соціальної психології: у фокусі уваги дослідників перебував пошук «сил», що спроможні формувати та підтримувати групу разом [2]. Соціальна згуртованість найчастіше розглядалася доволі однобічно та спрощено – як «привабливість групи» [3]. Академічний бум соціологічних досліджень соціальної згуртованості припадає на 90-ті роки, що пов'язано як із формуванням політичного дискурсу цього поняття (Мережа соціальної згуртованості [4]), так і з актуальними викликами глобалізованого світу: зростанням різноманіття, кризою держави добробуту, секуляризацією тощо, що спонукали замислитися над тим, як «жити разом» у нових умовах [5].

Незважаючи на активну увагу до цього концепту, сучасні дослідники досі знаходяться у пошуку релевантних підходів до визначення та вимірювання соціальної згуртованості. Так, у науковому дискурсі сформувалися самостійні стратегії дефінування: 1) «вузький підхід» Дж. Чана, який пропонує мінімалістичне визначення соціальної згуртованості², що містить лише її сутнісні риси, а не умови, чинники чи наслідки [5]; 2) «широкий підхід» Кс. Фонсеки, який максимально розширює визначення соціальної згуртованості³ за результатами аналізу наявного досвіду її дефінування [6]; 3) «соціологінгвістичний підхід» Р. Садикова, який пропонує наповнювати зміст цього поняття завдяки зверненню до «повсякденної мовної практики членів певної спільноти», визначаючи культурну специфікацію соціальної згуртованості та її партикулярність [2].

Окрім цього, дослідники доволі часто ототожнюють соціальну згуртованість із суміжними поняттями: найчастіше – із соціальною солідарністю [7; 8], дещо рідше – із соціальною інтеграцією, консолідацією, консенсусом, позбавляючи це поняття власного змісту. Це, своєю чергою, призводить до підміни понять та подальшого розмивання змісту «соціальної згуртованості» у соціологічному дискурсі.

Мета та завдання. Зважаючи на наявні стратегії дефінування соціальної згуртованості, метою роботи є доповнення цих стратегій *реляційно-атрибутивним підходом* – аналізом співвідношення (визначення схожого та відмінного) поняття «соціальна згуртованість» із суміжними поняттями та ідентифікацією його унікальних властивостей. Така перспектива є актуальною, оскільки «будь-яке реальне явище одночасно взаємопов'язане з іншими реальними явищами в такий спосіб, що воно, з одного боку, само належить якимось реальним явищам, а з іншого – йому самому належать якісь явища» [9, с. 22].

На підставі наших попередніх досліджень [10], а також послуговуючись роботами О.Б. Гофмана [7; 11], К. Урсуленко [12; 13], О. Ярської-Смірної [14], ми пропонуємо до реляційно-атрибутивного розгляду такі поняття: «соціальна солідарність», «соціальний капітал», «соціальний консенсус», «соціальний порядок», «соціальна інтеграція», «соціальна

¹ У межах цієї розвідки нас цікавить поняття «соціальна згуртованість» як науковий соціологічний концепт.

² Соціальна згуртованість – це «стан справ, що стосується як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства та характеризується набором установок і норм, що включають довіру, почуття приналежності і готовність брати участь та допомагати, а також відповідні поведінкові прояви» [5, р. 290].

³ Соціальна згуртованість – це «постійний процес розвитку добробуту, почуття приналежності та добровільної соціальної участі членів суспільства і водночас розвитку спільнот, які толерують та сприяють множинності цінностей та культур, а також надання одночасно рівних прав та можливостей» [6, р. 246].

інклюзія». Основними завданнями дослідження є: 1) ідентифікація змістовних зв'язків поняття «соціальна згуртованість» із суміжними поняттями; 2) визначення суміжних понять, що потребують розмежування із соціальною згуртованістю.

Результати дослідження.

Соціальна згуртованість і соціальна солідарність: спільне та відмінне

У роботах пострадянських науковців [7; 12] поняття «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість» найчастіше чітко не розмежовуються та використовуються як синоніми. Проте етимологічно-лінгвістичний аналіз їхнього змісту засвідчив наявність суттєвих відмінностей у походженні, контекстах використання та визначеннях у різних мовах. У роботах М. Краська [15], І. Мартинюка й Н. Соболевої [16] ці поняття використовуються одночасно і мають відмінний зміст: дослідники розглядають згуртованість як таку, що виникає на певному етапі становлення соціальної солідарності.

М. Красько визначає соціальну солідарність як «ступінь чи тип інтеграції різних спільнот, а також індивідів у групу» [15, с. 255]. Послугуючись цим визначенням, ми можемо виокремити два онтологічні стани соціальної солідарності – солідарності спільноти (груповий рівень) та солідарності зі спільнотою (індивідуальний рівень). Дослідник характеризує три типи соціальної солідарності, що відповідають етапам її формування: **емоційно-чуттєву, духовну (ідейну) та власне поведінкову солідарність**. Емоційно-чуттєвий тип солідарності, що є, на думку автора, початковим рівнем прояву цього феномену, передбачає формування соціальної єдності на основі таких психологічних механізмів, як співчуття та співпереживання. Середнім рівнем розвитку єдності М. Красько номінує духовну (ідейну) солідарність, що заснована на усвідомленні індивідами спільноти ідей, інтересів та цінностей. Дослідник підкреслює, що такі спільні погляди набувають статусу переконань та намірів не лише на рівні життєвих позицій окремих членів групи, а й на рівні групи у цілому. Найвищим рівнем розвитку єдності у концепції М. Краська постає власне поведінкова солідарність, яку дослідник номінує соціальною згуртованістю, що має прояв в узгоджених діях представників спільноти, спрямованих на досягнення спільної мети [15]. Як бачимо, соціальна згуртованість постає як найвищий ступінь розвитку соціальної солідарності, що формується на певному її етапі та постає як солідарність-у-дії.

І. Мартинюк та Н. Соболева визначають соціальну солідарність як «ґрунтоване на певному сполученні поглядів, норм, цінностей осмислене **активне відношення актора до соціальних подій**, явищ, ситуацій, процесів, що викликає співчуття, співпереживання, згуртованість з іншими акторами, що дотримуються відповідної позиції, і виражаються в готовності діяти певним чином і нести за це відповідальність» [16, с. 93]. По-перше, соціальна солідарність постає у даному визначенні як мікросоціальний феномен, як солідарність зі спільнотою (індивідуальний рівень); по-друге, дефініція містить термін «згуртованість», але його зміст не є очевидним (скоріше за все, використовується дослідниками як синонім єднання чи поєднання); по-третє, **згуртованість постає ознакою соціальної солідарності, її властивістю**. Із наведеного визначення слідує, що для дослідження феномену соціальної солідарності не обов'язково аналізувати практики соціальних суб'єктів, а достатньо обмежитися аналізом декларативної готовності. Саме у цьому – діяльнішому – компоненті соціальної солідарності соціологи наче не є впевненими: у подальшому вони підсумовують, що солідарність заснована на «трьох китах»: «емоційному співпереживанні, раціонально осмисленій ціннісній єдності й практичних діях (чи принаймні потенціальній готовності до них)» [16, с. 93]. Іншими словами, для того щоб ідентифікувати «присутність» солідарності, достатньо, приміром, наявності емоційного співчуття та співпереживання, що об'єднують, але така солідарність буде нетривкою, а за формою – латентною, підкреслюють дослідники.

Наступним етапом солідаризації дослідники визначають «згуртування (скоріше в розумінні «об'єднання», ніж із самостійним змістом, який не є очевидним. – Авт.) однодумців, котрі керуються такими ж самими цінностями» [16, с. 96]. Поняття «цінності» розуміється доволі широко, радше як ціннісно-ідейна площина, підкреслюючи, що «... об'єднання відбувається на підґрунті спільних поглядів, оцінок, переконань, принципів, які визначають певну позицію людини»

[16, с. 96]. На відміну від підходу М. Краська «згуртування» виникає вже на ціннісно-ідейному рівні соціальної солідарності. Проте тут ми звертаємо увагу на відмінність «згуртування» (як, імовірно, ситуативного процесу ідентифікації ідейно-спільного) від «згуртованості» (як ознаки стану). На цьому рівні солідаризації, який соціологи теж номінують латентним та нестійким, відбувається самоідентифікація суб'єктів відносно солідаритетів. У тлумаченні дослідників помітна певна невідповідність між «такими ж самими цінностями» та «спільними поглядами», що відсилає нас до різних концептів – «єдиних (тотожних) цінностей» та «спільних цінностей».

«Вихід» соціальної солідарності з латентної фази відбувається завдяки спільним діям агентів, що засновані на самоорганізаційних механізмах та у подальшому призводять до координації та структурування – основи легітимації та інституціоналізації в логіці теорії структурації Е. Гідденса. Фактично дослідники пояснюють якісний перехід солідарності зі спільнотою, що завдяки самоорганізації та спільним практикам стає солідарністю спільноти, (ре)конструюючи в такий спосіб соціальну реальність. Незважаючи на те що діяльнісний аспект «виводить» соціальну солідарність із латентної фази, роблячи її стійкою та тривалою, він не є обов'язковим її атрибутом. Це актуалізує проведення ймовірної демаркаційної лінії між соціальною солідарністю (як, перш за все, феномену рівня свідомості) та соціальною згуртованістю (як, перш за все, діяльнісного феномену). Якщо М. Красько чітко визначає «точку переходу» солідарності у згуртованість (спільні узгоджені практики), то у І. Мартинюка та Н. Соболевої вона не є чітко визначеною, проте логічно конструюється як результат згуртування у площині соціальних практик. Для обох концепцій актуальним є висновок щодо позиціонування соціальної згуртованості **як діяльнісного результату розвитку соціальної солідарності**.

Рис. 1. Соціальна солідарність та соціальна згуртованість у реляційній візуалізації

Соціальна згуртованість і соціальний капітал: редукування дискурсу

Досліджуючи особливості співвідношення та розмежування концептів соціального капіталу та соціальної згуртованості у своїй попередній роботі [16], ми визначили три практики наявного співвідношення: «1) соціальний капітал ототожнюється із соціальною згуртованістю; 2) соціальний капітал є компонентом соціальної згуртованості; 3) соціальний капітал та соціальна згуртованість є «посередницькими змінними» [17, с. 25]. Так, ми спростували аргументацію відмінностей між цими поняттями у зв'язку із соціальними рівнями їх присутності, засвідчивши як сутнісний критерій розмежування відмінність «взаємної вигоди» (соціальний капітал) та «спільної мети, блага» (соціальна згуртованість), що властиві учасникам взаємодій. Так, виконання індивідуальних завдань у студентській групі формує зв'язуючий соціальний капітал на підставі «сильних» соціальних зв'язків (оскільки студенти можуть взаємодіяти, обмінюючись інформацією, враженнями, досвідом і т. ін.), проте це не лише не гарантує появу соціальної згуртованості, а й може її послаблювати на рівні групи у цілому у зв'язку з активізацією внутрішньої конкуренції за найкращі бали. Такий приклад, а також «ринковий шлейф» поняття «капітал» (як категорії, яка «економізує» дискурс, редукуючи його) деактуалізують застосування соціального капіталу як діяльнісного компоненту соціальної згуртованості. Так, концепт соціального капіталу (у тлумаченні Р. Патнема

[18]) не може пояснити формування соціальної згуртованості, що формується на базі таких стрижнів, як почуття обов'язку, честі, релігійних вірувань (що знаходяться поза рамкою «взаємних вигод»). Тому у концептуалізації соціальної згуртованості ми пропонуємо відійти від використання поняття «соціальний капітал», обмежившись зверненням до таких його складників, як соціальні зв'язки та довіра.

Соціальна згуртованість: соціальний консенсус і порядок

У працях класиків соціології соціальна солідарність постає крізь оптику концептів соціального консенсусу та соціального порядку (О. Конт, Е. Дюркгейм). У роботах О. Конта соціальна солідарність є функціональною основою соціального порядку, що забезпечує консенсус у суспільстві. Атрибутивно соціальна солідарність являє собою соціальні почуття (зокрема, симпатію та альтруїзм) та соціальні ідеї, що об'єднують людей. Соціальні почуття формуються у сім'ї (що володіє найвищим рівнем консенсусу), а в подальшому доповнюються соціальними ідеями, що підтримуються соціальними інститутами [19]. У такий спосіб О. Конту вдається поєднати духовне та раціональне у змісті соціальної солідарності. Зв'язок між соціальною солідарністю та соціальним консенсусом постає як інструментально-функціональний: солідарність потрібна для забезпечення консенсусу у суспільстві.

І хоча засновник соціології розглядає консенсус лише як своєрідну макросоціальну згадку, важливо зауважити, що і соціальна солідарність, і соціальна згуртованість є феноменами, що мають багаторівневу консенсуальну природу. Консенсус як соціальна згода актуалізується не лише на етапі визначення спільних цінностей, цілей та практик представниками спільноти, що є основою «переходу» від індивідуального до колективного; він виступає своєрідним критерієм перевірки нормативних засад соціального порядку, що сприяє солідаризації та згуртуванню чи навпаки. Більш детально ця ідея розкривається у взаємозв'язку типів соціальної солідарності з юридичними правилами (нормами) у роботах Е. Дюркгейма. Нагадаємо, що французький соціолог виділяє два типи таких правил: 1) норми з репресивними санкціями, що властиві кримінальному праву, передбачають покарання (переважання таких норм у суспільстві веде до примату механічної солідарності); 2) норми з реститутивними санкціями, що властиві цивільному та договірному праву, є різновидом м'яких норм та передбачають відновлення порушеного порядку (вони пов'язані з розвитком кооперативного права, а їх переважання у суспільстві засвідчує примат органічної солідарності) [20].

Е. Дюркгейм підкреслює, що потужніший потенціал соціальної інтеграції являє собою саме органічна солідарність, якій відповідає ненасильницький, консенсуальний нормативний порядок, що формується на основі горизонтальних зв'язків та індивідуальної свободи. Зовнішній примус, а також вимушене підпорядкування нормам у системі вертикальних соціальних зв'язків, на переконання Е. Дюркгейма, не забезпечує соціальну інтеграцію. Схожих висновків доходить і Ф. Тьонніс, визначаючи справжню солідарність саме у зв'язках, що засновані на згоді, взаєморозумінні, які властиві спільноті («общности» – рос.) на противагу суспільству, де переважає зовнішній тиск держави [21].

Фактично йдеться про різновиди нормативного порядку, що уможливають чи ускладнюють консенсус: «м'яке», диспозитивне право та «жорстке», імперативне. «М'яке» право (відповідний нормативний порядок) надає соціальним суб'єктам свободу дій, можливість досягати домовленості, діяти на власний розсуд (як приклад відповідних соціальних систем – сім'я); «жорстке» право, навпаки, обмежує свободу дій необхідністю слідувати нормам-приписам, що мають імперативний характер (як приклад – інститут державної служби). Тому для деяких соціальних спільнот особливості нормативних порядків формують певні перепони для солідаризації та виникнення згуртованості. Схожих висновків дійшов і М. Вебер, аналізуючи бюрократію, для якої майже неможливий «перехід» з індивідуального на колективне, оскільки згуртованість «витісняють» «індивідуальна відповідальність бюрократа та його особисте служіння обов'язку» [2, с. 20]. Разом із тим важливо підкреслити, що превалювання імперативних норм не виключає ймовірності конструювання солідарності чи згуртованості: у межах інституту державної служби колеги можуть солідаризуватися та гуртуватися

Рис. 2. Соціальна згуртованість та соціальний консенсус у реляційній візуалізації

ваності, що може конструюватися не лише на основі «відчуття наявності спільних соціальних норм» (нормативний вимір соціальної солідарності за К. Урсуленко [13]), а і в умовах певного нормативного порядку.

Соціальна згуртованість і соціальна інтеграція: стан і процес

Із концептом консенсуальних та примусових норм пов'язана інша наукова категорія, що присутня у визначеннях соціальної солідарності і соціальної згуртованості, – це соціальна інтеграція⁴. Зазначимо, що в соціологічній літературі інтеграцію найчастіше пов'язують з «об'єднанням певних частин в єдине ціле» (цит. за [12, с. 156]), тобто онтологічно вона є процесом, а не станом (на відміну від солідарності та згуртованості). І хоча зміст цього концепту суттєво варіюється залежно від методологічного підходу, найбільш доцільним нам видається звернення до цієї категорії в контексті теорії систем Т. Парсонса, який під інтеграцією розуміє цілеспрямоване об'єднання та координацію індивідів та груп для узгодженої діяльності [23]. У роботі Т. Парсонса інтеграція постає як скоординований процес, у якого є суб'єкт-ініціатор (соціетальна спільнота) та певний соціальний об'єкт (соціальні групи чи індивіди). В умовах рольового плюралізму виникає диференціація, тому є потреба в інтеграції, яку має здійснювати соціетальна спільнота, знаходячи способи узгодження культурних кодів та норм. Американський соціолог виділяє природну та вимушену інтеграції: єдність, що виникає у межах вимушеної інтеграції, є результатом примусового нав'язування «спільного»; в основі ж природної інтеграції – співпадіння цінностей, інтересів та цілей акторів. Такий підхід допомагає нам дещо уточнити зміст категорії «інтеграція», що доволі часто лунає у визначеннях соціальної солідарності та згуртованості. Так, вимушена інтеграція може не призводити до виникнення соціальної згуртованості у зв'язку з неприйняттям нав'язаного «спільного» представниками певної соціальної спільноти. Це є важливим доповненням концепції двох типів норм, що стоять за різними типами соціальної солідарності у Е. Дюркгейма, оскільки додає критерій «тригеру єднання». Якщо цей тригер формується та просувається самою спільнотою (знизу вгору), він більшою мірою сприяє запуску механізмів солідаризації та згуртованості; якщо він створений поза спільнотою та вимушено їй нав'язується (згори вниз) – солідарність та згуртованість під питанням. Як справедливо підсумовує К. Урсуленко, «солідарність (а отже, і згуртованість) завжди добровільна, тоді як інтеграція може здійснюватися імперативно» [12, с. 152]. Іншими

⁴ Підкреслимо, що нас цікавить саме концепт соціальної інтеграції (характер соціальних відносин між соціальними суб'єктами), а не системної (характер соціальних відносин між частинами соціальної системи) в розумінні Дж. Локвуда [22].

в контексті позаробочої сфери інтересів, поглядів, ціннісних орієнтацій та практик, тобто ці феномени можуть конструюватися субститутивно.

Здійснений аналіз дає змогу дійти важливого висновку про те, що соціальний консенсус розкривається подвійно: і як властивість соціальної згуртованості (на рівні досягнення компонентів, що є «спільними»: цілей, цінностей, практик), і як ознака нормативного порядку, в умовах якого соціальна згуртованість може конструюватися та відтворюватися. Так само подвійно розкривається і сама нормативність: вона є і чинником (умовами) для формування соціальної згуртованості, і своєрідним продуктом її діяльності. Це, своєю чергою, розширює нормативний вимір соціальної згурто-

словами, соціальна згуртованість постає як результат «дії» соціальної інтеграції, разом із тим не будь-яка «політика інтеграції» забезпечує формування згуртованості. На наше переконання, соціальна інтеграція виступає інструментом конструювання соціальної згуртованості, який, своєю чергою, не є надійно результативним.

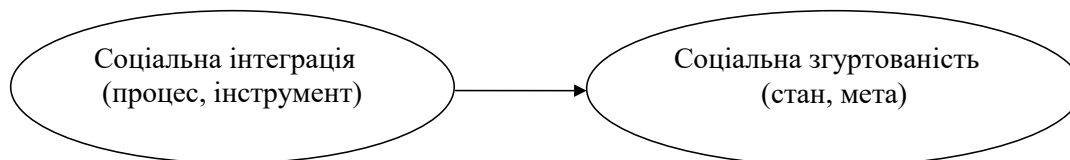

Рис. 3. Соціальна згуртованість та соціальна інтеграція у реляційній візуалізації

Соціальна згуртованість та соціальна інклюзія: ризики ідеологізації

Доволі часто соціальна згуртованість постає у зв'язку з поняттям соціальної інклюзії, зокрема у розвідках, які розглядають першу як категорію соціальної політики [14]. Попередній дискурс-аналіз визначення поняття «соціальна згуртованість» у текстах документів національних урядів, міждержавних об'єднань та міжнародних організацій засвідчив постійне апелювання до дискурсу соціальної інклюзії, що постає в контексті забезпечення державою «надання рівних прав та можливостей», «умов для громадської участі», «забезпечення можливостей для висхідної мобільності» тощо [17]. Важливо підкреслити, що у цьому разі йдеться про певну ідеологізацію соціальної згуртованості в контексті постулювання лише одного з її режимів. Очевидним є те, що соціальна згуртованість передбачає системну залученість представників спільноти, разом із тим вона діалектично балансує у «залученні/виключенні», зважаючи на закритість як ознаку соціальних систем та природні механізми відмежування від інших систем (спільнот) (за формулою «ми та не-ми»). Усе це актуалізує більш системне дослідження ролі механізмів інклюзії та ексклюзії у конструюванні соціальної згуртованості на різних соціальних рівнях.

Висновки. Наше дослідження засвідчило недоречність ототожнення понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість», разом із тим і актуальність їхнього тісного зв'язку. Ми підтримуємо висновок М. Краська щодо актуальності позиціонування соціальної згуртованості як діяльнісного «етапу» розвитку соціальної солідарності, в основі якої – системні внутрішньо-групові взаємодії. Поняття «соціальний консенсус» розкривається у зв'язку із соціальною згуртованістю подвійно: в атрибутивному сенсі – як властивість (зокрема, ознак, які є «спільними») для членів групи: цілей, цінностей, практик); реляційно – як характеристика нормативного порядку, в умовах якого соціальна згуртованість може конструюватися та відтворюватися. Так, зважаючи на специфіку нормативного порядку, для соціальних спільнот можуть виникати перепони для солідаризації та згуртування (інститут державної служби), проте ці феномени можуть конструюватися субститутивно – у площині інших солідаритетів та діяльнісних вимірів. Незважаючи на те що у визначеннях соціальної згуртованості доволі часто присутні згадки про зв'язок із соціальною інтеграцією, важливо підкреслити, що не всі інтеграційні механізми гарантують появу соціальної згуртованості. Співвідношення понять «соціальна інтеграція» та «соціальна згуртованість» може бути охарактеризоване як процес і стан, інструмент і мета. У зв'язку із цим доречнішим убачається використання цих понять реляційно (у співвідношенні один з одним), а не атрибутивно (як ознака чи властивість одне одного).

Незважаючи на активне використання поняття «соціальний капітал» у концептуалізації та емпіричному вимірюванні соціальної згуртованості у закордонних соціологічних студіях, ми пропонуємо бути методологічно обережними у його використанні як такого, що «економізує» та редукує зміст соціальної згуртованості (унаслідок неспроможності пояснити різноманіття стрижнів гуртування, що не засновані на взаємній вигоді). Доречним убачається і відхід від категорій «інклюзія/ексклюзія», як таких, що ідеологізують дискурс соціальної

згуртованості, обмежуючи його лише одним з її можливих режимів (що має ліберально-демократичне спрямування). Науково доцільнішим убачається використання понять «включення (залучення)/виключення», що акцентують увагу на соціальних процесах (а не на політичних ідеологемах як у випадку з інклюзією).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2021).
2. Садыков Р.А. Социальная сплоченность: критика определений и возможности для новой концептуализации. *Социологический ежегодник, 2015–2016* : сборник научных трудов. Москва, 2016. С. 16–33.
3. Festinger L., Schachter S, Back K. Social pressures in informal groups: A study of human factor in housing. – Stanford (CA): Stanford univ. press, 1950. X, 197 p.
4. Jeannotte M. Sharon Social cohesion: Insights from Canadian research. Presented at the Conference on Social Cohesion. Hong Kong – November 29, 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/228981786_Social_cohesion_Insights_from_Canadian_research (дата звернення: 01.04.2021).
5. Chan J., To H. and Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 2006. № 75(2). P. 273–302.
6. Fonseca Xavier, Stephan Lukosch and Frances Brazier. Social Cohesion Revisited: a New Definition and How to Characterize It. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2019. № 32(2). P. 231–253.
7. Гофман А.Б. Концептуальные подходы к анализу социального единства. *Социологические исследования*. 2015. № 11(2015). С. 29–36.
8. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / О.Г. Злобіна та ін. ; за наук. ред. О.Г. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.
9. Лапиков В. Основы логики теоретической науки. Минск : Экономпресс, 2006. 464 с.
10. Дейнеко О.О. Теоретичні вісі концепту соціальної згуртованості: переосмислюючи творчість Е. Дюркгейма. *Український соціологічний журнал*. 2020. № 23. С. 12–20.
11. Гофман А.Б. Солидарность или правила, Дюркгейм или Хайек? О двух формах социальной интеграции. *Социологический ежегодник*. 2012. С. 97–167.
12. Урсуленко К. Социальная солидарность: развитие понятия в истории социологии и современные интерпретации. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2009. № 1. С. 138–157.
13. Урсуленко К. Методика вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві. Перевірка теорії за допомогою методу моделей лінійних структурних рівнянь. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 3. С. 126–157.
14. Ярская-Смирнова Е.Р., Ярская В.Н. Социальная сплоченность: направления теоретической дискуссии и перспективы социальной политики. 2014. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/Yarskaya_Yarskaya_2014_4.pdf.
15. Красько С. Міжгрупова соціальна солідарність як предмет соціологічного дослідження. *Соціальні виміри суспільства*. 2003. Вип. 6. С. 247–261.
16. Мартинюк І.О., Соболева Н.І. Соціальна солідарність: від класичних постулатів до сучасних теоретичних інтерпретацій. *Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму* / за наук. ред. О.Г.Злобіна. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2016. С. 81–98.
17. Дейнеко О.О. Соціальний капітал та соціальна згуртованість: особливості співвідношення та розмежування концептів. *Габітус*. 2021. № 24/2021. С. 25–32.
18. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York : Simon and Shuster, 2000. 541 p.
19. История теоретической социологии : в 4-х т. / под ред. Ю.Н. Давыдова. Москва, 2002. Т. 1.
20. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва, 1991. 575 с.
21. Тённис Ф. Община и общество. Санкт-Петербург : Владимир-Даль, 2002. 448 с.
22. Lockwood D. Social Integration and System Integration. Explorations in Social Change. London: Routledge & Kegan Paul, 1964. P. 244–257.
23. Parsons T. The social system. 1951. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>.

REFERENCES

1. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky : Postanova KМУ vid 5 serpnia 2020 r. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
2. Sadykov, R.A. (2016). Sotsialnaya splochnost: kritika opredeleniy i vozmozhnosti dlya novoy kontseptualizatsii [Social cohesion: Critics of definition and opportunities for new conceptualization]. Sociological Yearbook, 2015-2016. Collection of scientific papers. Moscow, 16-33 [in Russian].
3. Festinger, L., Schachter, S., Back, K. (1950). Social pressures in informal groups: A study of human factor in housing. Stanford (CA): Stanford univ. press.
4. Jeannotte, M. Sharon. (2003). Social cohesion: Insights from Canadian research. Presented at the Conference on Social Cohesion. Hong Kong. URL: https://www.researchgate.net/publication/228981786_Social_cohesion_Insights_from_Canadian_research.
5. Chan, J., To, H. and Chan, E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*, 75(2), 273-302.
6. Fonseca, Xavier, Stephan, Lukosch, Frances, Brazier (2019). Social Cohesion Revisited: a New Definition and How to Characterize It. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. №32 (2), 231–253.
7. Gofman, A.B. (2015). Kontseptualnyie podhodyi k analizu sotsialnogo edinstva [Conceptual approaches to the analysis of social cohesion]. *Sociological research*, №11, 29-36 [in Russian].
8. Sotsialno-psykholohichni chynnyky intehratsii ukrainskoho sotsiumu [Socially-psychological factors of the Ukrainian society intergration]. O.H. Zlobina, M.O. Shulha, L.D. Bevzenko ta in.; O.H. Zlobina (Ed.). Kyiv. 2016. [in Ukrainian].
9. Lapikov, V. (2006). *Foundations of the logic of theoretical science*. Minsk: Econompres [in Russian].
10. Deineko, O.O. (2020). Teoretychni visi kontseptu sotsialnoi zghurtovanosti: pereosmysliuuchy tvorchist E. Diurkheima [Theoretical axes of the social cohesion concept: rethinking of E. Durkheim's scientific heritage]. *Ukrainian sociological Journal*, № 23, 12-20 [in Ukrainian].
11. Gofman, A.B. (2012). Solidarnost ili pravila, Dyurkgeym ili Hayek? O dvuh formah sotsialnoy integratsii [Solidarity or rules, Durkheim or Hayek? About two forms of social intergration]. *Sociological yearbook*, 97 – 167 [in Russian].
12. Ursulenko, K. (2009). Sotsialnaya solidarnost: razvitie ponyatiya v istorii sotsiologii i sovremennyye interpretatsii [Social solidarity: the development of the concept in the history of sociology and contemporary interpretations]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 138-157. [in Russian].
13. Ursulenko, K. (2009). Metodyka vymyriuvannia sotsialnoi solidarnosti v ukrainskomu suspilstvi. Perevirka teorii za dopomohoiu metodu modelei liniinykh strukturnykh rivnian [Methods of social solidarity measuring in the Ukrainian society. Verification of the theory by using the method of linear structural equations models]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 3, 126-157. [in Ukrainian].
14. Yarskaya-Smirnova, E.R., Yarskaya, V.N. (2014). Sotsialnaya splochnost: napravleniya teoreticheskoy diskussii i perspektivy sotsialnoy politiki. URL : http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/Iarskaya_Yarskaya_2014_4.pdf [in Russian].
15. Krasko, S. (2003). Mizhhrupova sotsialna solidarnist yak predmet sotsiolohichnoho doslidzhennia [Intergroup social solidarity as a subject of sociological research]. *Social dimensions of society: a collection of scientific papers*, №6, 247-261 [in Ukrainian].
16. Martyniuk, I.O., Soboleva, N.I. Social solidarity: from classical postulates to modern theoretical interpretations. *Socio-psychological factors of integration of Ukrainian society. For science*. ed. OG Zlobin. Kiev : Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. P. 81–98.
17. Deineko, O.O. (2021). Sotsialnyi kapital ta sotsialna zghurtovanist: osoblyvosti spivvidnoshennia ta rozmezhuvannia kontseptiv [Social capital and social cohesion: features of the relationship and delimitation of concepts]. *Journal «Habitus»*, № 24, 25–32.
18. Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Shuster.
19. History of theoretical sociology: In 4 vols. (2002). Edited by Y.N. Davydov. Moscow: Nauka [in Russian].
20. Durkheim, Emile (1991). *The Division of Labour in Society. Method of sociology*. Moscow: Nauka [in Russian].
21. Tönnies, F. (2002). *Gemeinschaft und Gesellschaft*. St. Petersburg: Vladimir-Dal [in Russian].

22. Lockwood, D. (1964). Social Integration and System Integration. Explorations in Social Change. London: Routledge & Kegan Paul. P. 244–257.

23. Parsons T. (1951). The social system. 1951. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>.

Deineko Oleksandra Oleksandrivna

PhD in Sociological Science,
Associate Professor at the Department of Sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Square, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3659-0861

SOCIAL COHESION IN THE DISCOURSE OF RELATED CONCEPTS: THE EXPERIENCE OF A RELATIVE-ATTRIBUTIVE APPROACH

For a long time, social cohesion as a sociological concept and social phenomenon was «in the shadow» of related concepts - social solidarity, social integration, social consensus. The intensification of research on social cohesion in connection with the challenges of the globalized world and this concept entry into the discourse of social policy have actualized the application of various methodological strategies of social cohesion sociological conceptualization. The purpose of this study is to form the planes of the relationship (search for similarities and differences) of the social cohesion concept with related concepts and to determine its unique properties. The methodological guideline of the study is the relational-attributive approach used to analyze the concepts of «social solidarity», «social capital», «social consensus», «social order», «social integration», «social inclusion» as related to the social cohesion concept. The main objectives of the study are: 1) identification of the meaningful bonds of the social cohesion concept with related concepts; 2) analysis of related concepts need to be distinguished from social cohesion.

This study testifies to the inappropriateness of identifying the content of the social solidarity and social cohesion concepts and, at the same time, the relevance of their close connection. The validity of positioning social cohesion as an activity «stage» of social solidarity development, based on systemic intragroup interactions is emphasized. It is proposed to consider the social consensus concept in connection with social cohesion in two areas: in the attributive sense as its property (in particular, the features that are «common» to group members - goals, values, practices); and relationally - as a characteristic of the normative order in which social cohesion can be constructed and reproduced. It is concluded that within the framework of unfavorable normative orders, social solidarity and cohesion can be constructed substitutively - in the plane of other solidarity bases and activity dimensions. It is emphasized that not all integration mechanisms guarantee the emergence of social cohesion; social integration and social cohesion concepts can be described as a process and a state, tool and purpose. The author summarizes the relevance of methodological caution in the use of the social capital concept as one that «economizes» and reduces the content of social cohesion. It is also appropriate to move away from the inclusion/exclusion categories as those that ideologize the discourse of social cohesion, limiting it to only one of its possible socio-political regimes.

Key words: social cohesion, social solidarity, social capital, social integration, social consensus, social order, social inclusion.